

GLOBALIZÁCIÓS IRODALOM

MURAKÖZY BALÁZS

Szilágyi Katalin – Balázs Zoltán (szerk.):

Globalizáció és kapitalizmus

Századvég Kiadó, Budapest, 2008.

492 oldal, 4725 Ft

A rendszerváltás óta Magyarországon is számos könyv jelent meg a globalizációról és a globális kapitalizmusról. Legtöbbjük az intenzív érzelmekre épít: esszé-, sőt néha kiáltványszerű stílusukkal, mozgósító szándékukkal fontos szerepet játszanak abban, hogy minél többen megismerkednek a globális problémákkal. Ez a műfaj persze azzal a veszéllyel jár, hogy a problémák természete vagy az egyes tényezők közötti összefüggések erősen leegyszerűsítve, eltúlozva jutnak el az olvasókhöz. Ráadásul ezeket a szlogeneket – mint erre több példát is mutatok – néha a szakcikk is kritikátlanul átveszik. Ezért is fontos ennek – az elmúlt évek nemzetközi közgazdasági irodalmából fordított – cikkgyűjteménynek a megjelenése. Ezek az írások a modern társadalomtudomány empirikus eszközeivel vizsgálják a globalizáció hatásait – például az egyenlőtlenségre, a környezetre vagy a szegénységre.

A kötet szerkesztői is hangsúlyozzák, hogy a könyvben „csak olyan tanulmányok szerepelnek, amelyek a közgazdaságtan fogalmait, eszköztárát és elemzési módszereit használják” (22. old.). Abból indulnak ki, hogy az emberek egyénileg reagálnak a gazdasági ösztönzőkre, ami persze nem jelenti azt, hogy csak a pénz vagy a zabálás érdekli őket.¹ A rendelkezésükre álló lehetőségek közül próbálják kiválasztani a legjobbat – amely választást természetesen befolyásolják értékeik, tapasztalataik vagy mások sorsával kapcsolatos aggodalmuk. Sőt a közgazdászok még azt is elfogadják, hogy jobb nekik, ha több lehetőség közül választhatnak, vagyis például a gazdasági növekedést kívánatosnak gondolják, a környezetszennyezést viszont egyáltalán nem.

A kötet bármelyik cikkéből kiderül, hogy ez a szemlélet nem hasonlít arra a képre, amelyet számos globalizációkritikus örömmel megfest a „neoliberális” közgazdaságtanról, hiszen itt: „a lehetetlennek hitt közgazdászok is gondolkodnak történelemről, morál-

ról, hagyományról, felelősségről, büntudatról, és teszik mindezt olyan valós, életszerű (vagy médiaképes) témák kapcsán, mint a szegénység, az országok közötti egyenlőtlenség, a segélyezés, a gyermekmunka, a női egyenjogúság vagy a környezetvédelem” (uo.). Világos persze, hogy a választott elméleti keret befolyásolja a levont következtetéseket – ezért hivatkoznak gyakran arra a globalizációkritikusok, hogy a (neoliberális) közgazdaságtan nem más, mint a globális gazdasági csoportok tevékenységét igazoló ideológia tudományos köntösben.

A *Globalizáció és kapitalizmus* további fontos tanulsága, hogy a globalizációról szóló hazai irodalom egyszerűen nem teljesíti a modern empirikus társadalomtudományi elemzés követelményeit. Az állítások „bizonyítása” inkább illusztráció, egy-egy önkényesen választott adat túlinterepretálása – ami sem a modern társadalomtudomány, sem a józan ész által megfogalmazott elvárásoknak nem felel meg. Ráadásul az is nyilvánvalóvá válik, hogy az esszéisztikus globalizációkritikus művek olyan „tényekből” indulnak ki, amelyek gyakran egyszerűen nem igazak.

Írásomban bemutatom, milyen elemzési módszereket használnak, és milyen eredményre jutnak a *Globalizáció és kapitalizmus* szerzői ezekkel az empirikus kérdésekkel kapcsolatban. Ilyen szempontból ez nem klasszikus kritika – elsősorban nem a bírált könyv erényeit és fogyatékoságait értékelem, hanem azt mutatom be néhány példán, hogy miért van nagy jelentősége a magyarul megjelent hasonló témájú művekhez képest.

A szerkesztők kifejezetten a közgazdasági képzésben alkalmazható tankönyvnek szánják a könyvet, hiszen a legtöbb cikk megértéséhez szükség van sok módszertani ismeretre is. Persze ez a kötet inkább egy tankönyvet kiegészítő szöveggyűjtemény, semmint tankönyv – leginkább a nemzetközi közgazdaságtan kurzusok háttér-irodalmául szolgálhat. Ilyen szempontból is jól eltalált a cikkek összeállítása. Egyrészt kiderül belőlük, hogy a nemzetközi közgazdaságtan fogalmai és elmélete aktuális és fontos ügyekben kínálhatnak – ha választ esetleg nem is – gondolkodási keretet. Másrészt a kötet empirikus anyaga jól egészíti ki a tankönyvek elméleti megközelítését. A szerzők nagy része kifejezetten jól ír,² ezért a cikkek olvasása élvezetes is.

A gyűjtemény ezért bizonyára emeli majd a globalizációról szóló magyar vita színvonalát, azonban a könyvkiadás továbbra is adósunk egy olyan könyvvel, amely közérthetően mutatja be, mit tud mondani a

1 ■ Ennek rendkívül messzemenő következményei vannak, például az, hogy a kommunisztikus elképzelések, amelyek nem nyújtanak a hatékony termeléshez szükséges gazdasági ösztönzőket, működésképtelenek.

2 ■ Különösen jó ebből a szempontból Landes és Bhagwati tanulmánya, mivel egyik sem formalizált, és így teljesen közérthető.

közgazdaságtan a globalizációról. Ilyen szerepet tölthetne be például Jagdish Bhagwati *In defense of globalization*³ című könyvének magyar fordítása, amelyből két fejezet is szerepel ebben a kötetben.

A két szerkesztő a bevezetőben elmondja, hogy *kényes* feladat tankönyvet készíteni aktuális és kiterjedt viták kereszttüzeiben álló kérdésekről. Erre azonban van megoldás: tudományosan elfogadott, érdeklődésre számot tartó és a napi politikai vonatkozásoktól mentes szövegeket kell összegyűjteni. A bevezetésben a szerkesztők kifejtik álláspontjukat a globalizációs irodalom olyan hangsúlyos fogalmairól, mint válság, ellenőrzés, uralom, kapitalizmus. Ezután térnek rá vállalkozásuk kulcskérdésére, hogy miért tekintik a közgazdaságtant helyes keretnek, rendezőelvnek a globalizációval kapcsolatos problémák tisztázására. (A sok pozitívum után meg kell azért említeni, hogy a könyv nemcsak izléstelenül néz ki, de az én példányom azonnal szét is esett.)

ÖSSZEHASONLÍTÁSOK

Mennyiben mondanak mást a *Globalizáció és kapitalizmus* cikkei, vagy tágabb értelemben a modern közgazdaságtan eredményei a hazánkban eddig megjelent globalizációs tárgyú (többnyire persze globalizációkritikus) művekben⁴ ismertetett „tényekről”? Nem célom az ideológiai vagy politikai kritika. Arra szeretnék rámutatni, hogy ezek a globalizációkritikus művek a tények és az oksági viszonyok vizsgálatában és értelmezésében távolról sem felelnek meg a modern társadalomtudományok elvárásainak, s hogy gondolatmenetük hamis kiindulópontokra épül. Például részletesen bemutatam, hogy a globális egyenlőtlenségek növekedéséről szóló állítások nem bizonyítottak. Írásom második része avval foglalkozik, milyen módon lehet megközelíteni a globalizáció jobbá tételét célzó intézkedéseket. Fontos tanulságnak szánom, hogy a közgazdászok vagy a közgazdaságtan meszse nem olyan egysiképpen fogja fel a teendőket, mint ahogy azt a globalizációkritikusok hiszik, a közgazdászok nem gondolják például azt, hogy a piac mindent megold.

Persze nem beszélhetünk egységes globalizációkritikus nézetrendszeréről. A sok szempontból hasonló mondanivaló mögött igen eltérő ideológiát találunk. Szalai Erzsébet és Robert Went marxista megközelítésétől Csáth Magdolna szélsőjobboldali írásaiig számos vonalat megtalálunk a magyarul megjelent művek között is.

A globalizációkritikus irodalom teljességre törekvő bemutatására itt nem vállalkozom, ehelyett leginkább két könyvet használok arra, hogy néhány jellegzetes globalizációkritikus állítást és érvelést szembesítsek a *Globalizáció és kapitalizmus* cikkeivel. A magyar szerzők nagyon gyakran idézik Robert Went *Globalizáció* című könyvét, állításait gyakran elfogadják. Ebben a szerző kifejti, szerinte miért minőségileg is új jelenség a napjainkban végbemenő globalizáció, majd amellet

érvel, hogy az nem csupán a technológiai változások, hanem intézményi, ideológiai fejlemények következménye is. A helyzet alapvetően marxista keretben adott értelmezését követően egy olyan globális rend bevezetését javasolja, amely erősen emlékeztet a kommunizmusra: szabályozni kell a munkaidőt, a fenntartható módon megtermelhető jóságok mennyiségét, majd a termékeknek kinek-kinek a szükségletei szerinti elosztását. Miközben Went könyve nem szakcikk, a Csáki György és Farkas Péter által szerkesztett *A globalizáció és hatásai, európai válaszok* tudományos cikkek gyűjteménye, amely a Politikatörténeti Intézet gondozásában jelent meg.⁵

KÉT EMPIRIKUS „PÉLDA” A GLOBALIZÁCIÓ KÁROS HATÁSAIRÓL

Abból, hogy két dolog egy időben történik, még a mindennapi életben se szoktunk rögtön arra következtetni, hogy az egyik okozza a másikat. Sajnos a globalizációról szóló vitában ezt gyakran elfelejtik.⁶ (Erre mutatok két példát ebben az alfejezetben.)

Igaz-e például az, hogy a technikai fejlődés hatására nő a munkanélküliség? Elvileg nem kizárt, de talán lehet bízni abban, hogy az elbocsátott munkások máshol találnak munkát. Vagyis egy elméletileg nem eldöntött, empirikus kérdésről van szó. Ráadásul a munkanélküliség növekedésének számos oka lehet

3 ■ Jagdish Bhagwati: *In Defense of Globalization*, Oxford University Press, New York, 2004.

4 ■ Robert Went: *Globalizáció*. Perfekt, Bp., 2002. Csáki György – Farkas Péter (szerk.): *A globalizáció és hatásai, európai válaszok*. Napvilág, Bp., 2008. Csáth Magdolna: *Globalizációs végjáték*. Kairosz, Bp., 2008. Thomas Friedman: *És mégis lapos a Föld*. HVG könyvek, Bp., 2008.

5 ■ Miután a továbbiakban az igazi, vérbő összeesküvés-elméletekkel nem foglalkozom, itt kell megragadnom az alkalmat, hogy ne ajánljam az olvasónak Csáth Magdolna *Globalizációs végjáték* című munkáját. Miközben első két fejezete ilyen szempontból minden perverz igényünket kielégíti, sajnos utána meglehetősen fantáziátlan és gyakran önismerető kormányzidásba fullad. Pedig igazán jól indul a könyv: kedven-cem, amikor a globális összeesküvők – a Bilderberg-csoport – célul tűzi ki a globális növekedés leállítását, hiszen a gazdasági nehézségekkel küzdő embereket könnyebb elnyomni. És mi jelenti erre a legfőbb bizonyítékot? Hát az, hogy hazánkban is lelassult a növekedés az elmúlt években! (Azt persze nem említi, hogy például a szomszédos országok milyen gyorsan növekedtek eközben.) Mindez persze nem akadályozza meg a szerzőt abban, hogy a következő fejezetben szemére hányja ugyanezeknek az összeesküvőknek, hogy gátálatlanul hajszolják a gazdasági növekedést. A globális összeesküvőknek azonban ez sem elég, ezért elhatározták, hogy radikálisan csökkenteni kell bolygónk lakosainak számát, hiszen „minél kevesebb embernek kell osztozni a gazdagságon, annál több marad a nyerteselemeknek” (55. old.)!

6 ■ Hasonló problémákról írtam korábban Szalai Erzsébet könyve, *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet* (Új Mandátum, Bp., 2006.) kapcsán is: Muraközy Balázs: Tények helyett makacs dolgok. *Magyar Narancs*, 19 (2007), 13. szám.

7 ■ Csáki–Farkas (szerk): *i. m.* 140. old.

8 ■ *Uo.*

9 ■ Went: *i. m.* 12. old.

10 ■ *Uo.* 68. old.

11 ■ *Uo.* 64–65. old.

12 ■ Persze ez sem volna elég, hiszen számos más dolog is történt ebben az időszakban, amit valamilyen módon kezelni kellene.

– nem könnyű bebizonyítani, hogy éppen a technikai fejlődés vagy a globalizáció a bűnös!

Persze azért át lehet vágni a gordiuszi csomót, ahogy Heltai László is teszi: „A technológiai fejlődésnek köszönhetően, illetve a munkamegosztás változásának hatására nőtt a munkanélküliség mértéke. Noha pontos mutatókat nehéz találni, a foglalkoztatottak száma jó mérőszám lehet. Eszerint a fejlett országok átlagában a foglalkoztatottak aránya 75-ről 65 százalékra csökkent.”⁷ Nos, a munkanélküli ráta is szóba jöhetett volna mutatóként, mely csak azokat tekinti munkanélkülinek, akik dolgozni akarnak (ami nem hátrány, mert ez a munkanélküliség definíciója). Ha egy gazdaság fejlődése lehetővé teszi, hogy az anyák (vagy apák) tovább maradjanak otthon gyerekeikkel, esetleg többen menjenek korábban nyugdíjba, az csak nem probléma? Ezeket a hatásokat ki kellene szűrni. Ráadásul azt sem tudjuk meg Heltai szövegéből, hogy melyik időszakban ment végbe a jelzett folyamat. Honnan tudjuk akkor, hogy a globalizáció vagy a technikai fejlődés okozta, és nem a korai nyugdíjazásra vonatkozó szabályok változása? Mind ez azonban semmi ahhoz képest, ami utána következik: „Az ipari termelésben foglalkoztatottak számának csökkenése is látható a 3. ábrán.”⁸ Csak félve merem feltenni a kérdést: nem lehet, hogy néhányan elmentek a szolgáltató szektorba dolgozni?

Az oksági hatások felületes kezelése azonban nem csak magyar szerzőkre jellemző. Arra, hogy Went milyen „szakszerű elemzést nyújt a huszadik század utolsó negyedének világgazdasági rendszeréről és folyamatairól” (ahogy Andor László írja a kötet bevezetőjében),⁹ a legmulatságosabb példát a globalizáció jellemzőit taglaló részben találjuk meg: „Könnyen megfigyelhető, hogy a globalizáció hogyan vezetett a társadalmi egyenlőtlenségek ilyen mértékű növekedéséhez [...] 1992 óta a jövedelmi egyenlőtlenségek Magyarországon – amely nem tartozik a szegényebb kelet-európai országok közé – élesen emelkedtek.”¹⁰ Van olyan (beleértve Robert Wentet is), aki komolyan gondolja, hogy Magyarországon a kilencvenes években elsősorban a globalizáció fokozásának hatására nőttek a jövedelmi egyenlőtlenségek? Nem logikusabb azt feltételezni, hogy ennek oka inkább a kapitalizmus bevezetése volt?

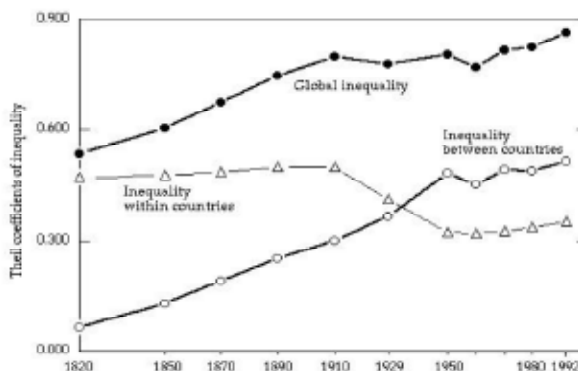
A GLOBÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK AGGASZTÓ NÖVEKEDÉSE?

A globalizációkritikus irodalom egyik kritikátlanul ismételtetett kiindulópontja a gazdagok és szegények közötti szakadék elmélyülése. Went, a nagy hatású globalizációkritikus ebben az ügyben sem totójázik: „A két évtizedes neoliberális globalizáció hatásai legtisztábban a társadalmi különbségek tekintetében mutatkoznak meg. A jövedelmekben tapasztalható egyenlőtlenségek növekedése világszerte jelentkező tendencia.” Figyeljük meg jól, hogyan bizonyítja ezt be! „Angliában a XIX. század vége óta jövedelemel-

oszlási statisztikákat készítenek, s az azóta eltelt időszakot figyelembe véve a felsőbb és alsóbb társadalmi rétegek közötti jövedelemkülönbségek most a legnagyobbak. Az Egyesült Államokban a jövedelmek egyenlőtlenségei az 1980-as évek óta számottevően emelkedtek [...]. Új-Zélandon, ahol a különböző kormányok a nyolcvanas évek eleje óta nagyon szigorú társadalompolitikát folytattak, az Űdvhadserg ingyenes ételre szoruló emberek száma 1991 és 1994 között 1114%-kal emelkedett.”¹¹ Hogyan lehet mégis, hogy 1991-ben, amikor már egy évtizede tartott a népnúzás, csak ilyen kevesen ebédeltek az Űdvhadserg konyháján, és csak utána indult meg az éhes emberek áradata az Űdvhadserg konyhája felé? Csak tíz év alatt éheztek meg az emberek? Egyébként is, kizárólag a globalizáció felelős az új-zélandi kormányok társadalompolitikájáért?

Az Angliával és az Egyesült Államokkal kapcsolatos adat is igaz. De miért bizonyítja a világszintű jövedelmi egyenlőtlenségek növekedését az, hogy a legfejlettebb országokban nőnek az egyenlőtlenségek? Hiszen ez éppen azt is mutathatja, hogy csökken a fejlett országok képzetlen dolgozóinak bére, miközben emelkedik a fejlődő országok képzetlen dolgozóinak bére, ami éppen a bérek kiegyenlítődségét, és ezen keresztül a globális jövedelmi egyenlőtlenségek csökkenését jelenti! Ráadásul az, hogy az utóbbi húsz évben növekedtek a társadalmi egyenlőtlenségek, csak abban az esetben volna bármilyen szinten is meggyőző, ha előtte nem, vagy csak kisebb mértékben emelkedtek volna, hiszen a gazdasági fejlődés önmagában is okozhatja az egyenlőtlenségek növekedését.¹²

A globális egyenlőtlenségek ügyében a korrekst statisztikai eszközöket alkalmazó közgazdászok gyökeresen ellentétes eredményekre jutnak, mint az imént méltatott globalizációkritikus. Több írás is foglalkozik ezzel a rendkívül fontos kérdéssel a *Globalizáció és kapitalizmus* kötetben. Peter H. Lindert és Jeffrey G. Williamson *Egyenlőtlenebbé vált-e a világ a globalizáció hatására?* című cikkében azt vizsgálja, miként alakultak a globális jövedelmi egyenlőtlenségek a XIX. század eleje óta. A kutatásuk eredményét legjobban az 1. ábra foglalja össze:

1. ábra: A globális egyenlőtlenségek alakulása. Forrás: *Globalizáció és kapitalizmus*, 133. old.

A globális egyenlőtlenség görbéje azt mutatja, milyen mértékben szóródnak a világ lakóinak jövedelmei.¹³ Az egyenlőtlenség a XX. század elejéig meredeken nőtt, majd körülbelül az ötvenes évekig nem mutatott határozott trendet, onnantól kezdve pedig a korábnál kisebb mértékben növekedett tovább. Ha felbontjuk ezt a mutatót az országokon belüli és az országok közötti jövedelmek egyenlőtlenségének összegére, akkor kiderül, hogy a globális egyenlőtlenség növekedése elsősorban az országok közötti egyenlőtlenségek növekedéséből származik, az országokon belüli egyenlőtlenség pedig nem mutat határozott trendet. A kötetben szerepel Sala-i-Martin *A jövedelmek globális szintű egyenlőtlenségének „aggasztó” növekedése* című írása is, aki a globális jövedelmek eloszlását becsüli meg. Számításai arra utalnak, hogy az elmúlt évtizedekben csökkent a globális egyenlőtlenségek, és jelentősen csökkent a szegények aránya a világ népességén belül. A globális egyenlőtlenség mérésével foglalkozó többi tanulmányt is elolvasva nincs konszenzus arról, hogy milyen irányban változott a globális egyenlőtlenség az 1970-es évek óta.¹⁴ Úgy tűnik, szó sincs arról, hogy a korábnál gyorsabban nőnének a globális jövedelmi egyenlőtlenségek.

HOGYAN MÉRIK A GLOBALIZÁCIÓKRITIKUSOK ÚGY AZ EGYENLŐTLENSÉGEKET, HOGY LEHETŐLEG AZ JÖJJÖN KI, AMIT SZERETNÉNEK?

Az, hogy egyértelmű eredményeket mutattak ki számos szerző vizsgálatai, nem akadályozza meg az olyan globalizációkritikus szerzőket, mint Farkas Péter, abban, hogy ennek az ellenkezőjét írják le. *Röviden a globalizáció fogalmáról* című cikkében ezt olvashatjuk: „A globalizáció korában a jövedelmi szakadék a világ országai között és az országokon belül gyorsuló ütemben növekszik.”¹⁵ Különösen ironikus ez annak fényében, hogy ugyanebben a kötetben Csáki György következő, *Globalizáció és jövedelmekülönbségek a világ-gazdaságban* című cikke hosszan ismerteti a nemzetközi irodalmat, amelyből látszik, hogy az egymásnak ellentmondó eredményekből ilyen következtetés nem vonható le.

Csáki cikkéből is kiderül azonban, hogy jelentős különbségek vannak az egyes fejlődő országok gazdasági teljesítményében. Érdemes ezért részletesebben is megnézni, valójában milyen formák bújnak meg az országok közötti egyenlőtlenség mutatói mögött; ezt mutatja a 2. ábra, amely egy tekintélyes közgazdasági szakfolyóiratban megjelent cikkből származik.¹⁶ Az ábrán a függőleges tengely a különböző országok egy főre jutó (vagyis átlagos) GDP-jét mutatja. A vízszintes tengelyen pedig az egyes országok szerepelnek, sorba rendezve egy főre jutó GDP-jük szerint. Az országokhoz tartozó vízszintes szakasz hossza arányos az ország lakosainak számával. Vagyis maga a görbe azt mutatja, hogy a világ lakóinak mekkora része élt olyan országban, amelynek egy főre jutó nemzeti jövedelme nagyobb volt egy adott értéknél. Láthatjuk péld-

ául, hogy 1980-ban a világ lakóinak kevesebb mint ötöde élt olyan országban, melynek jövedelme meghaladta a 10 ezer dollárt.

Forrás: *Journal of Economic Literature*, 45 (2007), 1. szám, 109. old.

Az ábrán láthatjuk, hogy az országok két csoportjának jövedelme növekedett jelentősen: egyrészt a fejlett országoké, másrészt olyan fejlődő országoké, mint India és Kína. Ezek azok az országok, amelyek képesek voltak bekapcsolódni a globális gazdaságba. A legszegényebb országok jövedelme viszont ezalatt nem nagyon változott, mert például polgárháború folyt bennük. Láthatjuk tehát, hogy jelentősen nőttek a fejlődő országok közötti jövedelmekülönbségek. Az ábrát nézve nem egyértelmű az országok közötti egyenlőtlenség változásának iránya, hiszen a fejlett országok jövedelme jelentősen nőtt, miközben Indiában és Kínában is nőtt több mint 2 milliárd ember jövedelme ebben a 20 éves időszakban.

Az ábrából kiderül az is, hogy milyen módon találhatnak olyan mutatószámokat a globalizációkritikusok, amelyek az egyenlőtlenség növekedésére utalnak.

13 ■ A szerzők nem a szórást, hanem a Theil-mutatót használják, mert így lehet szétbontani a globális egyenlőtlenséget országokon belüli és országok közötti komponensre. A Theil-mutató az egyes személyek jövedelmének és az átlag logaritmikus különbségének jövedelemmel súlyozott átlaga.

14 ■ A téma irodalmának friss összefoglalója, mely részletesen ír a módszertani problémákról is: Sudhir Armand – Paul Segal: What do we know about global income inequality? *Journal of Economic Literature*, 46 (2008), 1. szám, 57–94. old.

15 ■ Csáki–Farkas (szerk.): *i. m.* 7. old.

16 ■ A cikk (Edwin E. Leamer: A flat world, a level playing field, a small world after all, or none of the above? A review of Thomas L. Friedmans's *The world is flat*. *Journal of Economic Literature*, 45 [2007], 1. szám, 83–126. old.) magyarul is olvasható könyvét (l. 4. l.) ismerteti, és meglehetősen szórakoztatón kritizálja is.

17 ■ Mert képzeljük el, hogy kezdetben a gazdag országok egy főre jutó GDP-je 2000 dollár, a szegényeké 1000 dollár. Tegyük fel, hogy a gazdag országok jövedelme nem változik a következő évtizedben. A szegény országok 80 százaléka utoléri a gazdagokat ez alatt az évtized alatt (vagyis az ő jövedelmük is 2000 dollárra nő), de a szegény országok 20 százalékában polgárháború tör ki, és így jövedelmük 50 dollárra csökken. Világunkban jelentős konvergenciára került sor, a mutató értéke mégis kettőről négyre nőtt.

18 ■ Kivételt jelent a kisérleti közgazdaságtan, melyről magyarul Matthew Rabin: *Pszichológia és közgazdaságtan* c. könyvében (Alinea – Rajk László Szakkollégium, Bp., 2008.) olvashatunk. Ez az irányzat azonban egyelőre kevés közvetlen segítséget nyújt a globalizáció hatásainak elemzéséhez.

Figyeljük meg például, hogyan támasztja alá Farkas Péter fent idézett állítását! „A leggazdagabb és a legszegényebb országok egy főre jutó GDP-je között 80-szoros a különbség”. Az ábrán láthatjuk: ez igaz. Ráadásul ez a különbség növekedett is 1980 és 2000 között. A jövedelemeloszlás alján található legszegényebb országok jövedelme semmivel sem növekedett, a leggazdagabbaké viszont jelentősen nőtt. Leírja ez az eloszlás egészének alakulását? Nyilván nem. Mutatja a globalizáció hatását? Nyilván nem, mert ezek éppen azok az országok, amelyek nem képesek bekapcsolódni a globalizációs folyamatokba. Alkalmas statisztikailag az egyenlőtlenségek növekedésének mérésére? Nyilván nem, mert igen könnyű példát mutatni arra, hogy a szegény országok átlagosan gyorsabban növekednek, mint a gazdagok, és ez a mutató mégis nő.¹⁷ De legalább arra az eredményre vezet, amelyet az ideológia megjósol.

Egy másik, ennél valamivel bonyolultabb „trükk” is hasonló eredményre vezet. Lindert és Williamson cikkének ábrája mögött olyan számítási módszer húzódik meg, amellyel az országok közötti egyenlőtlenséget úgy kapják meg, hogy az országok jövedelmét súlyozzák lakosaik számával. Ha eltekintünk ettől a súlyozástól, akkor nyilván jobban nő a számított egyenlőtlenség, mert a 2 milliárd indiai és kínai két megfigyeléssé zsugorodik össze, amit szembe lehet állítani a sok, viszonylag kis lakosságú, gyorsan növekvő, gazdag országgal. Na de mi köze ennek a globális igazságossághoz?

Összességében tehát a szakirodalom nem utal arra, hogy globális gazdasági egyenlőtlenségek gyorsabban növekednének a globalizáció jelenlegi korszakában, mint korábban. Úgy tűnik, több alacsony jövedelmű, de hatalmas ország is képes volt bekapcsolódni a globalizálódó munkamegosztásba, és így több milliárd ember él egy nagyságrenddel jobban, mint néhány évtizede – ami persze nem mond ellent annak, hogy az Egyesült Államokban viszont nőttek az egyenlőtlenségek. A legszegényebb országok intézményei azonban nem teszik lehetővé a bekapcsolódást a globális gazdaságba – így nem is marad sok reményük, amíg az intézmények meg nem változnak.

SÚLYOSBODÓ PÉNZÜGYI VÁLSÁGOK?

A globalizációkrikusok szerint evidens „tény”, hogy a pénzügyi piacok, és különösen a származtatott eszközök jelentőségének radikális növekedése gyakoribb, hosszabb és súlyosabb válságokhoz vezet, mint korábban. Mindez olyan nyilvánvaló, hogy nem is kell bizonyítani – ki ne gondolna az 1998-as délkelet-ázsiai, az orosz vagy a mostani pénzügyi és ingatlanpiaci válságra? Ezután persze nem nehéz olyan elméletet kialakítani, amely a globalizációt teszi felelőssé a válságokért. Például a reálgazdasági folyamatoktól elszakadt pénzügyi rendszer instabillá teszi a világgazdaságot (vagyis gyakoribbak lesznek a válságok), majd ha válság alakul ki, azonnal megjelenik az IMF és a Világbank, és

neoliberális reformokat kényszerít a válság sújtotta országokra – súlyosbítva a válságokat.

A válságok gyakoriságának és súlyosságának közgazdasági elemzésére jelent példát Eichengreen és Bordo *Válságok egykor és most: mit tanulhatunk a pénzügyi globalizáció legutóbbi korszakából?* című tanulmánya. Nem egyszerű elválasztani a globalizáció hatásait más változásoktól. Mivel a társadalomtudományokban nem lehet laboratóriumi kísérleteket végezni,¹⁸ sokkal nehezebb olyan eseteket megfigyelni, például olyan országokat találni, amelyek csupán a vizsgált tényezőben különböznek a egymástól. Különösen nehéz olyan országokat találni, amelyek máskülönben ugyanolyanok, csak az egyik ki volt téve a globalizáció hatásainak, a másik viszont nem.

Eichengreen és Bordo 1880-tól kezdődően összehasonlítja a különböző időszakokban megfigyelt válságok számát és súlyosságát (külön vizsgálva a bankszektorra kiterjedő válságokat és a valutaválságokat, valamint a mindkettőt magába foglaló legsúlyosabb ikerválságokat). A válságok súlyosságát két módon is méri: egyrészt azzal, hogy mennyivel marad el az országok GDP-je a trendtől a válság hatására, másrészt azzal, hogy mennyi idő alatt éri el a nemzeti jövedelem a válság előtti szintet. A következtetés az, hogy a valutaválságok a második világháború utáni időszakban jelentősen gyakoribbak lettek, de nem váltak súlyosabbá. A részletesebb elemzés azt is kimutatta, hogy a globalizáció korábbi szakaszában (vagyis az első világháború előtt) a bankválságok ritkábban okoztak valutaválságot is, vagyis ritkábban váltak súlyos ikerválsággá. Az eredmények arra is utalnak, hogy ennek alapvető oka sokkal inkább a nemzetközi pénzügyi rendszer változása, vagyis a rögzített valutaárfolyamok rendszerének felbomlása, semmint a pénzügyi és a reálfolyamatok elválása egymástól, vagy a származtatott pénzügyi termékek szerepének a növekedése. Eichengreen és Bordo tehát nem állítja, hogy a pénzügyi piacok globalizációja minden problémától mentes, sőt megmutatják, hogy az utóbbi évtizedekben gyakoribbá váltak a válságok. A válságok súlyosságával és okával kapcsolatos eredményeik viszont talán közelebb visznek annak megértéséhez, milyen nemzetközi pénzügyi intézmények segíthetnek a globális pénzügyi problémákon.

Miközben ezek az eredmények megállták a helyüket 2002-ben, amikor Eichengreen és Bordo tanulmánya eredetileg megjelent, a jelenlegi globális pénzügyi válság kimenete és az abból levonható tanulságok megítélése jelentős mértékben befolyásolhatja a globalizáció és a válságok közötti összefüggésről kialakított képet és a gazdaságpolitikát. A válság jelenlegi fázisában azonban korai lenne azt gondolni, hogy a közgazdászok világképe alapvető változtatásra szorul. A válság okait és lefolyását elég jól meg lehet érteni azokkal a fogalmakkal és módszerekkel, amelyeket az elmúlt évtizedekben dolgoztak ki a közgazdászok. A súlyos globális válságok elmélete és különösen annak előrejelző ereje viszont nyilvánvalóan nem kielégítő.

MINDENT MEGOLD A PIAC?

Mi sem természetesebb a globalizációkritikus irodalomban, mint a radikális alternatívák felvázolása. Went például gyakorlatilag a világkommunizmus bevezetését javasolja. A pénzügyi szektor újraszabályozását, a harmadik világ adósságainak eltörlését, valamint a szakítást az exportvezérelt növekedéssel a fenntartható termelésnek megfelelő mennyiségi normák alapján zajló termelés, az így megtermelt javak méltányos elosztása, a munkafolyamat ellenőrzése, valamint a munkalehetőségek újraelosztása, majd a jövedelem újraelosztása követné.

És mit állítanak szembe a közgazdászok mindezekkel a szép tervekkel, melyeknek tökéletes alkalmazhatatlanságát éppen néhány kelet-európai országban tapasztalhattuk? Persze Went nem marad adós azzal sem, hogy megvilágítsa az olvasóknak a közgazdaságtan választát, hiszen szerinte „az uralkodó paradigma továbbra is az, hogy a piacnak elméletileg minden problémát meg kellene oldania, és hogy a kockázatok nem is olyan számottevők”.¹⁹

A *Globalizáció és kapitalizmus* kulcsfontosságú üzenete az is, hogy ezek az állítások erősen leegyszerűsítik azt, ahogy a közgazdászok gondolkodnak a globális problémákról, vagy ahogy megítélik a Világbank vagy a Nemzetközi Valutaalap tevékenységét. A kötet azt bizonyítja, a témával foglalkozó vezető közgazdászok egyáltalán nem gondolják, hogy a piac mindent megold. (Ezt már láttuk is Eichengreen és Bordo pénzügyi válságokról szóló cikke kapcsán.) Az elmúlt néhány évtized egyik legnagyobb hatású közgazdasági „felfedezése” az intézmények fontosságának és szerepének felismerése volt. Ezek a kutatások rámutattak arra, hogy a hosszú távú gazdasági növekedést alapvetően az országok társadalmi, jogi, politikai és gazdasági intézményei határozzák meg. És bár a hatékony intézmények vagy a hasznos társadalmi politika számos formát ölthet, a gazdasági növekedést a tulajdonjogok védelme, a stabil makrokörnyezet és a helyes árak segítik.²⁰ Az ehhez kapcsolódó kutatások azt is bizonyították, hogy az intézmények leírására, működésük megértésére alkalmasak a közgazdaságtan által alkalmazott játékelméleti módszerek.²¹ Ezek a felismerések nem kis mértékben járultak hozzá ahhoz is, hogy a gazdaságpolitikai kérdésekkel foglalkozó gyakorlati szakemberek is belátták, a „washingtoni konszenzusban” előírt reformintézkedések túlságosan merevek, és a helyes gazdaságpolitikának sokkal rugalmasabban kell alkalmazkodnia az adott ország intézményeihez és gazdasági szerkezetéhez.²²

A fejlődés-gazdaságtan dilemmáit tekinti át történelmi perspektívából David Landes *Miért vagyunk mi ilyen gazdagok, és miért olyan szegények ők?* című tanulmánya, amelyből az is kitűnik, milyen sokszor értek el sikereket azok az országok, amelyek nem tartották magukat az éppen előírt gazdaságpolitikához, és hogyan vezettek ezek a tapasztalatok – például Japán vagy az ázsiai kistigrisek sikere – a fejlődés-

gazdaságtan folyamatos változásához. Maurice Obstfeld *Globális tőkepiac: jótétemény vagy fenyegetés?* című tanulmánya a globális tőkepiac jellemzőivel, intézményeivel és hatásaival foglalkozik. Leírja a tőkepiacok egységesülésének előnyeit, de egyáltalán nem abból indul ki, hogy a szabályozatlan globális tőkepiac minden problémát magától megold. Az egyik alapvető átváltás az, hogy „a nyitott tőkepiac megfosztja egy ország kormányzatát attól, hogy egyszerre tartson fenn egy megcélzott árfolyamot és a monetáris politikát egyéb gazdasági célok elérésére használja” (188. old.). Felmerül az is, hogy a globális tőkepiac az adóverseny növekedéséhez is vezethet, és így nem csupán a monetáris politika, hanem a költségvetési politika autonómiáját is csorbítja. Vagyis a tőkepiaci nyitottság alapvetően csökkenti az országok gazdasági autonómiáját, s ezzel a választók befolyását életük alakulására. Ráadásul a nemzetközi tőkepiacra – a jelenlegi intézményrendszer mellett – számos piaci kudarc is bekövetkezik. Mindezek miatt „a nemzeti és nemzetközi döntéshozók számára kihívás egy olyan gazdasági és politikai környezet fenntartása, amelyben a gazdasági integráció folytatódhat” (205. old.).

A nemzetközi pénzügyi rendszerről szóló leírás azonban (közel sem) lehet teljes, ha nem tudunk meg valamit a Nemzetközi Valutaalapról. Michael D. Bordo és Harold James cikke (*A Nemzetközi Valutaalapról mai szerepe történelmi távlatból*) foglalkozik ezzel az intézménnyel, és különösen azzal, hogy mi legyen a szerepe a jövőben.

HOGYAN LEHET SEGÍTENI A SZEGÉNYEKEN?

Went követelései között ez is szerepel: „A harmadik világ kizsákmányolásával való radikális szakítás, ahol az új modell a kölcsönös előnyökön alapuló együttműködés. Ez a harmadik világ termékeiért fizetett méltányos árat, és a harmadik világ – immár többszörösen visszafizetett – adósságainak eltörlését jelenti.”²³ Persze vérmérséklet kérdése is, milyen megoldást tartunk megfelelőnek az ilyen problémákra. Elégképp kicsi azonban az esélye annak, hogy már a közeljövőben kitör a világforgóradalom. E nyilván rendkívül kívánatos esemény elmaradása esetén azonban érdemes lehet olyan javaslatokat is tenni, amelyek a fennálló világrend alapvető felforgatása nélkül is haszonnal megvalósíthatók. Amennyiben a globa-

19 ■ Went: *i. m.* 164. old.

20 ■ Dani Rodrik: *One Economics, many Recipes*. Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2008.

21 ■ Ebben kulcsszerepet játszott Daron Acemoglu török–amerikai közgazdász, akinek válogatott tanulmányai magyarul is hozzáférhetők: *A gazdasági fejlődés gyökerei*. Ráday Könyvesház, Bp., 2007.

22 ■ Ennek a folyamatnak érdekes és kritikus leírását olvashatjuk Dani Rodrik: *Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a decade of reform*. *Journal of Economic Literature*, 44 (2006) 4. szám, 973–987. old.

23 ■ Went: *i. m.* 183. old.

lizációkritikus szerzők erre nem hajlandók, a békés körülmények között végbemenő reformok során alig ha lehet tekintetbe venni véleményüket.

A *Globalizáció és kapitalizmusban* szereplő közgazdászok máshogyan közelítik meg ezt a kérdést. Az adósságelengedés ügyében például érdemes abból kiindulni, hogy a fejlett országokban korlátozott mennyiségű forrás áll rendelkezésre a harmadik világ országainak megsegítésére. Hogyan lehet ezeket a forrásokat a szegény országoknak legelőnyösebben felhasználni? Az egyik lehetőség az adósság elengedése, de az is felmerül, hogy valamilyen célzott segély formájában segítsék a gazdag országok a szegényeket. Erre próbál válaszolni Arslanalp és Henry *Segítsünk a szegényeknek, hogy segíthessenek magukon* című cikkében. Empirikus vizsgálatuk alapja az, hogy az elmúlt évtizedekben többször is sor került adósságelengedésre. Ha találni olyan hasonló országokat, amelyek ebből a szempontból különböznek, akkor összehasonlításukkal ki lehet mutatni, milyen hatással volt az adósság elengedése.

Arslanalp és Henry arra jut, hogy az adósságelengedés sokszor hasznos volt a viszonylag jól működő gazdaságú országoknak, amelyek csak ideiglenes pénzügyi nehézségekkel küzdöttek. Az ő esetükben a túlzott eladósodás megakadályozta az amúgy gazdaságos beruházásokat, hiszen azok hozama a hitelezőkhöz került volna. A túlzott adósság elengedése megoldja ezt a problémát, és így megindíthatja a növekedést. Ezekben az országokban az adósságelengedés a későbbiekben további beruházásokhoz és ezáltal nagyobb gazdasági növekedéshez is vezetett. A leginkább eladósodott országokban viszont nem az a probléma, hogy nem kerül sor az amúgy nyereséges beruházásokra, hanem az, hogy annyira fejletlen a fizikai és intézményi infrastruktúrájuk, hogy egyszerűen kevés az értelmes beruházási lehetőség. Például az állam nem képes elérni, hogy a tulajdonjogokat tiszteletben tartás, vagy ő maga sérti meg őket. Ezekben az országokban az adósság elengedése sem vezetne további beruházások megvalósulásához, tehát kevés haszna volna. Érvelésüket a szerzők számos empirikus bizonyítékkal is alátámasztják, amikor határozottan amellett érvelnek, hogy az ilyen országokban nem az adósságok elengedése, hanem az infrastruktúra fejlesztését szolgáló, célzott segélyek javíthatnak a helyzeten.

A kötetben két másik tanulmány is foglalkozik a segélyek témájával. Peter Boone (*A külföldi segélyezés politikai elvei és hatékonysága*) az adott ország politikai rendszere, Craig Burnside és David Dollar (*Segélyek, politika és növekedés: még egyszer a tényekről*) pedig az ország intézményrendszere tükrében vizsgálja a segélyek hatását. Alapvető tanulság, hogy a segélyek ott hasznosulnak jól, ahol eleve jók az intézmények; a gyengébb intézményrendszerű országokban a vezetők ellopják vagy elpocsékolják a segélyeket. A segélyek, avagy a nemzetközi redistribúció feltételek nélküli növelése nem vezet mindenképp pozitív eredmény-

re. Ezért egyáltalán nem ördögtől való a célzott vagy feltételekhez kötött segélyek, hiszen gyakran gyorsabb gazdasági növekedéshez vezetnek.

MI OKOZZA A KÖRNYEZETROMBOLÁST: A GLOBALIZÁCIÓ, A TECHNOLÓGIA VAGY A NÖVEKEDÉS?

A globalizációkritikusok munkáiban gyakran összekeverednek a globalizációhoz kapcsolódó jelenségek, például a külkereskedelem bővülése, a gazdasági növekedés és a technológiai haladás. Pedig analitikus és empirikus elkülönítésük kulcsfontosságú, ha szeretnénk megfékezni a „globalizáció” káros hatásait.

A LEGERŐSEBB ÉRV EGY GLOBALIZÁLT GAZDASÁG MELLETT

Viszonylag könnyű a globalizációt felelőssé tenni például a globális felmelegedésért, de ehhez illik tisztában lenni azzal, hogy a globalizációt kiváltó különféle folyamatok közül melyik milyen módon járul hozzá a globális felmelegedéshez.

Ezért rendkívül érdekes Jeffrey A. Frankel cikke: *Környezet és a globalizáció*. A külkereskedelem növekedése önmagában is a szennyezés növekedéséhez vezethet, ha egyes országok úgy próbálják növelni világgazdasági versenyképességüket, hogy szennyezőbb technológiát alkalmaznak – ezt nevezik a közgazdászok lefelé szorító versenynek. Az is előfordulhat persze, hogy a külkereskedelem nem is a szennyezés összmennyiségére, hanem országok közötti eloszlására van hatással: a fejlett országokban csökken a szennyezés, a fejlődő országokban pedig növekszik. Ugyanakkor a külkereskedelemtől persze nem független gazdasági növekedés is befolyásolja a szennyezés mértékét. Például elképzelhető, hogy a gazdasági növekedés először növekvő, majd csökkenő környezetszennyezéshez vezet, mint például az ipari forradalom után Angliában. Végül a külkereskedelemmel és a növekedéssel természetesen összefüggő technológiai fejlődés is hat a környezetszennyezésre. Az egyes hatásmechanismusok részletes megértése nélkül nem nagyon van esélyünk arra, hogy sikerrel harcoljunk a

környezetszennyezés ellen. A nemzetközi kereskedelem csökkentése például önmagában nem feltétlenül vezet a várt hatásra.

MIT ADOTT TEHÁT NEKÜNK A GLOBALIZÁCIÓ?

A *Globalizáció és kapitalizmus* nagyon fontos hiányt orvosol. Több lényeges kérdésben is rámutat, hogy a globalizáció jelenségei nem egydimenziósak, a folyamatok nem írhatók le egy-egy vonzó ideológia egyszerű narratívájában. A pénzügyi piacok globalizációja, a környezeti hatások vagy a világszintű egyenlőtlenségek változásai nem egyirányúak. Az effajta heterogenitás rossz hír az egyszerű interpretációkban hívóknak, viszont jelezheti, milyen típusú fejlődési stratégiák lehetségesek. A sikeres országok, régiók példája reményt kelt arra, hogy egyre több ember és ország kapcsolódhat be a nemzetközi munkamegosztásba, és így nőhet választási lehetőségeik száma.

A tényszerű tanulságok mellett a kötet másik fontos üzenete, hogy az empirikus kérdések kezelésében a magyar globalizációs irodalom rendkívüli mértékben elmaradt a társadalomtudományok nemzetközi elvárásaitól, és számos esetben a józan ész követelményeitől is. A kiragadott példák, a legszegényebbek és a leggazdagabbak összehasonlítása, az egyes fogalmak vegyítése nem segíti a folyamatok mélyebb megértését, inkább egyfajta csőlátáshoz vezet. Akik ebből a tankönyvből tanulják a közgazdaságtan kérdéseit, képesek lesznek megkülönböztetni az olyan empirikus munkát, amelynek célja a valóság megismerése, attól, amely egy interpretáció alátámasztására gyűjt össze számokat. Amennyiben a globalizációkritikusok ideológiavezéreltnek találják a *mainstream* közgazdasági irodalom állításait, akkor ugyanolyan színvonalú empirikus tanulmányokkal kell megcáfolniuk a hamis állításokat. Talán ennek a tankönyvnek a megjelenése segít abban, hogy a magyar globalizációs vitákban is csak olyan állítások jelenjenek meg, amelyek a nemzetközi tudományos mércék szerint empirikusan és logikai szempontból egyaránt elfogadhatók. □

